

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2025.1.9

УДК 327:32.01

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-4425>

Поліщук І. О., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

АВТОРИТАРИЗМ ЯК ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

У статті розглядаються геополітичний контекст та основні характеристики і приклади основних сучасних світових автократій як суб'єктів протистояння демократичній західній цивілізації. Геополітичний закон фундаментального дуалізму: основним механізмом світової історії є зіткнення та протиборство між телурократією - суходольною автократичною цивілізацією та таласократією - морською демократичною цивілізацією набув чинності в ході нового етапу розвитку людства у 20х рр. XXI ст. Через це у політичних дослідженнях зміщується фокус уваги на всебічне вивчення особливостей провідних сучасних авторитарних режимів як головного виклику існуючому міжнародному порядку. У сучасному розумінні телурократія трактується як форма державної організації, яка спрямована на освоєння великих материкових просторів з метою приєднання сусідніх держав і колонізації регіонів суходолу. Авторитаризм поряд із демократією та тоталітаризмом є одним з основних видів політичного режиму сучасності. Автократія є інструментом здійснення державної влади, що характеризується лише формальною декларацією політичних прав і свобод громадян, звуженням дії демократичних інститутів і норм, ігнорування громадської думки та волі більшості. У 52 країнах світу майже 20 останніх років розвивається тенденція до авторитаризації політичного режиму. На 2023 р. 38% населення світу живе за умов авторитаризму. Робиться висновок, що провідні автократії світу – Китай, росія, Північна Корея переживають транзит від авторитаризму до тоталітаризму. Сучасний етап розвитку світового геополітичного процесу характеризується спробою провідних автократій змінити світовий порядок на свою користь, для цього висувається теза про багатоплярний світ. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку пов'язані з вивченням феномену «цифрового авторитаризму».

Ключові слова: авторитаризм, геополітика, політичний режим, світовий порядок, телурократія, авторитаризація

Постановка проблеми. Сьогоднішні драматичні події у світовій геополітиці, пов'язані з намаганням найбільш впливових на земній кулі автократій кинути виклик демократичній західній цивілізації та переглянути існуючий міжнародний лад, що сформувався після Другої світової війни, задають принципово новий поряток денний у міждержавних відносинах. Особливу роль тут відіграє масштабна агресія авторитарної росії проти початкової української демократії (з 2014 року по теперішній час). Вона виступає «титальною сторінкою» у книзі сучасної світової політики. Головний геополітичний закон фундаментального дуалізму, який полягає у тому, що основним механізмом світової історії є протистояння морської демократичної цивілізації (таласократії) та суходольної автократичної цивілізації (телурократії), проявляється на новому вітку розвитку людства. У зв'язку з цим у політичній науці актуалізується проблема додаткового ґрунтового вивчення природи сучасних авторитарних режимів як основної загрози демократичному анклаву країн та теперішньому світовому порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні модерні дослідження політичного феномену авторитаризму основну увагу приділяють визначенню сутності та характеристикам публічно-політичних механізмів його реалізації. У вітчизняному науковому дискурсі дану проблему

досліджують В.Бєбик, М.Примуш, М.Вєгєш, В.Лук'янюк, Г.Єгоров, С.Гур'єв, О.Скрипнюк, О.Бєрезовська-Чміль, К.Сонін, Я.Ярош та ін. Серед іноземних досліджень виділяються роботи Х.Арелендт, М.Восленського, Х.Лінца, А.Шедлера, Ф.Фукуями, С.Хантінгтона, Г.Підхема та ін.

Як бачимо, проблеми розвитку та існування авторитарних режимів посідають чільне місце у дослідженнях політологів. Проте спостерігається наочний брак вивчення саме геополітичного аспекту функціонування провідних автократій світу та сучасних реалій їхнього функціонування.

Звідси **головна мета даної статті** – розглянути геополітичний контекст та основні сутнісні характеристики і приклади основних сучасних світових автократій як суб'єктів протистояння демократичній західній цивілізації.

Виклад основних положень. Слід наголосити на тому, що геополітичний контекст розгляду авторитарних режимів обов'язково передбачає застосування такої категорії, як «телурократія» По суті телурократія знаходиться в основі сучасних авторитарних режимів та є їхньою історичною підоймою. Вважається, що першими державами-телурократіями були стародавні Рим і Спарта, які будували військово-авторитарну цивілізацію. Сьогодні телурократія (від лат. tellūris - суша та гр. κρατία - влада) трактується як державний устрій, пов'язаний з освоєнням материкових просторів, прагненням до приєднання суміжних держав і колонізації великих сухопутних регіонів, послідовним проникненням вглиб материкового простору [1].

Для телурократії характерні чітко визначені кордони, фіксований простір, способи життєдіяльності населення, стабільність, що проявляється в осілості, консерватизмі, стійких моральних нормах і юридичних законах, яким підпорядковується все населення. Для мешканців телурократичної держави притаманне почуття колективізму...[2, с.240].

У класичному розумінні авторитарний політичний режим (поняття походить від латинського *autoritas* - влада, вплив) представляє з себе проміжний напівдиктаторський тип політичного режиму, який має низку спільних ознак як з тоталітаризмом (концентрація влади в руках однієї особи або невеликої групи осіб; суттєві обмеження прав та свобод громадян; застосування насильства в управлінні суспільством, відсутність електорального механізму спадкоємності влади), так і з демократією (наявність обмеженого поля громадянського суспільства у позаполітичних сферах суспільного життя). При цьому політичному режимі наявна лише формальна, недієздатна опозиція.

Х.Лінц акцентує увагу на тому, що авторитаризм ознаменувався відчуженням народу від влади. Практикується звужена або зведена нанівець сфера застосування принципів виборності державних органів і посадових осіб, гласності їх діяльності, підзвітності та підконтрольності їх населенню [3, с.19].

Авторитаризм виступає інструментом здійснення державної влади, що характеризується лише формальним проголошенням політичних прав і свобод громадян, наявністю багатьох обмежень демократичних норм та інститутів, реалізація влади без врахування громадської думки більшості. Це один з основних видів політичного режиму (поряд із демократичним і тоталітарним). Авторитаризм має перехідний та сембіотичний сенс.

Комплексні характеристики авторитарного режиму є такими: 1) скасування народовладдя як режиму політ. стосунків, фактичне знищення суверенітету народу, яке часто прикривається псевдодемокр. конституційними деклараціями. Як наслідок виникає серйозне обмеження і приниження місця і ролі насамперед представницьких органів влади, а то й пряме їх придушення. Виникає повне відчуження народу від державної влади; 2) державна влада займається в основному питаннями забезпечення власної безпеки, громадського порядку, оборони, зовнішньої політики, хоча вона може впливати і на стратегію економічного розвитку, проводити досить активну соціальну політику, не руйнуючи при цьому механізми ринкового самоврядування; 3) висока централізація державного управління; панування командно-адміністративних методів здійснення влади; фактична відмова від місцевого самоврядування та елементів автономії регіональних інститутів державної влади; 4) рекрутування (формування) політичної еліти, як правило, відбувається шляхом введення до складу виборного органу нових членів без проведення додаткових виборів, призначенням зверху, а не в результаті конкурентної електоральної боротьби; 5) широке застосування репресивних, примусових, насильницьких, здебільшого неправових методів і способів владарювання; ігнорування у діяльності державної влади права та закону, нерідке втручання армії у внутрішнє життя суспільства; 6) заперечення політичного та ідеологічного плюралізму або його серйозне обмеження; панування нав'язаної однодумності і недопущення альтернативних ідеологій, які виступають проти основ панівного ладу; 7) відмова від справжнього розподілу і рівноваги гілок влади за можливого

формального їх визнання; гіпертрофовані місце і роль виконавчої влади за рахунок зменшення впливу представницької і судової влади, які практично позбавляються незалежності й опиняються в підлеглому, залежному становищі; фактична передача частини законодавчих функцій виконавчій владі, коли акти глави держави стають прирівняними або навіть вищими за рішення законодавчої влади; 8) демократичні інститути є формальними та декларативними, реальної сили в суспільстві не мають; 9) порядок, сильна влада та підпорядкування цінуються більше, ніж свобода, згода й участь народу в політичному житті. Як слушно зауважує О.Скрипнюк, авторитаризм завжди пов'язаний із політичним лідерством, із особою правителя, його особистісними якостями та досвідом, здатністю приймати вольові рішення та нести відповідальність за їх реалізацію [4,с.18].

Таблиця 1

Огляд провідних авторитарних режимів сучасності

Держава	Історія існування	Лідер, головний зміст, особливості
Азербайджан	1993 – т.ч.	І.Алієв. Класичний пострадянський режим на базі мусульманської ментальності та світосприйняття. Проступає тенденція до спадковості влади між представниками клану Алієвих.
Білорусь	1994 – т.ч.	О.Лукашенко. Класичний пострадянський режим на основі неосоціалістичних, неорадянських цінностей та денаціоналізації населення.
Китай	1949 – т.ч.	Сі Цзінпін. Панування оновленої комуністичної ідеології та еліти Комуністичної партії Китаю. Ґрунтується на патріархальній національній політичній культурі. Намітилася тенденція до згорання ринкових реформ та формування антизахідного курсу через продовження правління Сі Цзінпіна на третій термін.
Куба	1959 – т.ч.	Д.-К. Мігель. Домінування Комуністичної партії Куби, однопартійна система. Відбувається поступове пом'якшення режиму після правління Фіделя та Рауля Кастро.
Єгипет	2014 – т.ч.	А.Ф. Ас-Сісі. Військовий авторитаризм.
Угорщина	2010 – т.ч.	В.Орбан. Постсоціалістичний режим, що ґрунтується на протиставленні особистості та національної ідентичності європейським цінностям. М'який авторитаризм.
Іран	1981 – т.ч.	Аятола Хаменеї. Класичний теократичний авторитаризм, що ґрунтується на крайніх трактуваннях ісламської релігії. Радикальний авторитаризм, що межує з тоталітаризмом. Ісламський фашизм.
Об'єднані Арабські Емірати	1971 – т.ч.	Мухаммад Аль Нагаян. Абсолютистська монархія
Казахстан	1991 – т.ч.	Касим-Жомарт Токаєв. Пострадянський, етнократичний режим із акцентом на казахську державність та відновлення національної ідентичності.
Північна Корея	1947 – т.ч.	Кім Чен Ін. Правління династії Кімів. Тоталітарна спадкова диктатура. Побудова соціалізму заснованого на вождізмі та ідеології Чучхе.
Росія	2001 – т.ч.	В.Путін. Мілітаристський авторитаризм заснований на неоміперських амбіціях. Проступають тоталітарні тенденції розвитку. Взята на озброєння ідея «руського миру» як підойма для відновлення у певному форматі колишнього Радянського Союзу. Війни проти Чечні, Грузії, України використовуються кримінальною клікою Путіна як головне джерело легітимації. Ґрунтується на антидемократичній та антизахідній політичній риторичі та традиції. Державний тероризм. Російський фашизм.
Сирія	1963 – 2024 р.	Б.Асад, Асадити. Авторитарний режим орієнтований на формування панарабської державності. Існував завдяки постійній військової підтримки колишнього СРСР, а потім Росії.
Таджикистан	1994 – т.ч.	І. Рахмонов. Пострадянський режим заснований на вождізмі та національній патріархальній політичній культурі.
Туреччина	2003 – т.ч.	Р.Т. Ердоган. Поміркований авторитаризм. Ґрунтується на ідеї мусульманського неоімперіалізму та пантюркізму.

Разом з тим авторитарна влада не втручається у ті сфери життя, які безпосередньо не пов'язані з політикою. Відносно незалежними можуть залишатися економіка, культура, міжособистісні відносини, тобто в доволі обмежених рамках функціонують інститути громадянського суспільства. Певною перевагою авторитарного режиму є його висока здатність забезпечувати політичну стабільність та громадський порядок, мобілізувати основні ресурси на вирішення важливих для суспільства завдань, долати політичний хаос, а також здатність вирішувати прогресивні завдання, пов'язані з виходом країни з кризи. Наприклад, авторитаризм показав високу ефективність у деяких країнах після Другої світової війни, на тлі існуючих у світі гострих економічних та соціальних суперечностей.

Після закінчення холодної війни кількість авторитарних режимів, які проводять вибори, різко зросла. А.Шедлер винайшов назву «виборчий авторитаризм», щоб пояснити ситуацію в тих країнах, де багатопартійні вибори використовувалися для легітимізації авторитарних режимів [5, с.19].

У двадцять першому столітті авторитарні режими вміло скористалися тривогою громадян як у сформованих демократіях, так і в країнах, що розвиваються, становлячи величезний виклик демократичним системам [6, с.955].

Якщо сконцентрувати увагу на сучасних політичних реаліях, то слід звернутися до розробок авторитетної американської аналітичної структури «Freedom house». За даними її дослідників, у 2023 р. лише у 21 країні мало місце поліпшення ситуації, тоді як у 22 країнах стан справ погіршився. Рівень свободи у світі характеризувався зниженням вже 18-й рік поспіль, причому у 52 країнах, на які припадає 20% населення земної кулі, погіршився стан справ у галузі політичних прав та громадянських свобод. Це погіршення справ мало поширений і важкий характер, затьмаривши собою поліпшення ситуації в двадцяти одній країні. Ключовими причинами погіршення справ у світі є маніпуляції виборами, військові дії та атаки на принцип плюралізму, що полягає у мирному співіснуванні людей з різними політичними поглядами, релігійними сповіданнями та етнічною приналежністю. Нині майже 38% світового населення проживають у країнах із рейтингом «невільні країни», 42% – у країнах із рейтингом «частково вільні країни» і лише 20% – у країнах з рейтингом «вільні країни» [7]. Після світової фінансової кризи 2007–2008 рр. спостерігалася криза демократій і повернення до авторитарних тенденцій насамперед у сфері економіки. Хоча багато з авторитарних держав усе ще проводять вибори, справедливість і конкурентоспроможність цих виборчих процесів скомпрометована, залишаючи чимало сумнівів щодо правдивості їх результатів [8]. Це призводить до подальшої еволюції даних режимів у бік диктатури та тиранії. Як слушно зауважує О. Березовська-Чміль, у таких країнах, як КНР, РФ і КНДР, можемо спостерігати перехід від авторитарного до тоталітарного типу політичного режиму [9, с.15]. Тут відіграє значну роль партійний фактор. М. В. Примуш та Я. Б. Ярош справедливо підкреслюють, що сучасне демократичне суспільство не може повноцінно функціонувати без політичних партій [10, с.26]. Натомість авторитарний режим, якщо і має багатопартійність, то вона відзначається фіктивним та імітаційним характером. Реальна влада завжди належить правлячій групі під прапором партії влади (КПК, «Єдиної Росії», Трудової партії Кореї тощо).

Висновки. 1. Сучасний етап світового геополітичного процесу характеризується спробою провідних автократій змінити світовий порядок на свою користь. 2. Телурократія виступає історичною та геополітичною основою сучасних авторитарних режимів. 3. Майже 20 років триває тенденція до авторитаризації у 52 країнах світу. 38% населення світу живе за умов авторитаризму (на 2023 р.). 4. Провідні автократії світу – Китай, росія, Північна Корея переживають транзит від авторитаризму до тоталітаризму. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку пов'язані з вивченням феномену «цифрового авторитаризму» та застосування у політичному арсеналі Штучного Інтелекту.

Бібліографічний список:

1. Лук'янюк В. Словник іншомовних слів. 2001-25. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=17895&action=show>
2. Політична наука. за заг. ред. М. М. Вегеша; відп. за вип. М. Токар; рец. : В. Климончук, В. Марина, Ю. Сливка. ДВНЗ "Ужгор. нац. ун-т", каф. політології. Ужгород: Говерла, 2009. 444 с.
3. Линц Х. Тоталитарные и авторитарные режимы. *Неприкосновенный запас*. 2018. №4, С.16–62.
4. Скрипнюк О. О. Сучасний авторитарний режим: характерні риси та прояви. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. № 2 (12). С. 18-23.
5. Schedler A. Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition. Boulder : Lynne Rienner Publishers, 2006. 267 p.

6. Pridham G. EU Enlargement and Consolidating Democracy in Postcommunist States. *Journal of Common Market Studies*, 2002. № 40, P. 953-973.
7. Свобода у світі - 2024: зростаюча негативна дія фальсифікованих виборів та збройних конфліктів. *Щорічна аналітична доповідь «Freedom house»*. 2024. Вип.51. URL: <https://freedomhouse.org/ru/article/novyy-doklad-manipulyacii-vyborami-i-vooruzhennye-konflikty-osnovnye-prichiny-snizheniya>
8. Єгоров Г., Гур'єв С., Сонін К. Свобода ЗМІ, бюрократичні стимули та ресурс. *Робота Центру демократії, розвитку та верховенства права (CDRL)*. 2006.№ 71.
9. Березовська-Чміль О. Порівняльний аналіз демократичного та авторитарного політичних режимів. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2023. Вип. 15. С. 11-17.
10. Примуш М. В., Ярош Я. Б. Політичний дискурс щодо функціонування політичних партій в Україні. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2020. № 5. С. 22-28.

References:

1. Luk'yanyuk V. (2001-25). Slovník inšomovnykh sliv.. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=17895&action=show>
2. Politychna nauka. (2009). za zah. red. M. M. Vehesha; vidp. za vyp. M. Tokar; rets. : V. Klymonchuk, V. Maryna, YU. Slyvka. DVNZ "Uzhhor. nats. un-t", kaf. politolohiyi. Uzhhorod: Hoverla. 444 s.
3. Lynts Kh. (2018). Totalyarnye y avtorytarnye rezhymy. *Neprykosnovenny zapas*. №4, S.16–62.
4. Skrypnyuk O. O. (2020). Suchasnyy avtorytarnyy rezhym: kharakterni rysy ta proyavy. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. № 2 (12). S. 18-23.
5. Schedler A. (2006). Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition. Boulder : Lynne Rienner Publishers. 267 p.
6. Pridham G. (2002). EU Enlargement and Consolidating Democracy in Postcommunist States. *Journal of Common Market Studies*. № 40, P. 953-973.
7. Svoboda u sviti - 2024: zrostayucha nehatyvna diya fal'syfykovanykh vyboriv ta zbroynykh konfliktiv. *Shchorichna analitychna dopovid' «Freedom house»*. (2024). Vyp.51. URL:<https://freedomhouse.org/ru/article/novyy-doklad-manipulyacii-vyborami-i-vooruzhennye-konflikty-osnovnye-prichiny-snizheniya>
8. Yehorov H., Hur'yev S., Sonin K. (2006). Svoboda ZMI, byurokratychni stymuly ta resurs. *Robota Tsentru demokratiyi, rozvytku ta verkhovenstva prava (CDRL)*. № 71.
9. Berezovs'ka-Chmil' O. (2023). Porivnyal'nyy analiz demokratychnoho ta avtorytarnoho politychnykh rezhymiv. *Visnyk Prykarpats'koho universytetu. Seriya: Politolohiya*. Vyp. 15. S. 11-17.
10. Prymush M. V., Yarosh Y. B. (2020). Politychnyy dyskurs shchodo funktsionuvannya politychnykh partiy v Ukrayini. *Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylya Stusa. Seriya politychni nauky*. № 5. S. 22-28.

Polishchuk I. Authoritarianism as a geopolitical phenomenon

The article examines the geopolitical context and the main characteristics and examples of the main modern world autocracies as subjects of opposition to democratic Western civilization. The geopolitical law of fundamental dualism: the main mechanism of world history is the collision and confrontation between tellurocracy - a terrestrial autocratic civilization and thalassocracy - a maritime democratic civilization came into force during a new stage of human development in the 20s. 21st century. Because of this, the focus of attention in political research is shifting to a comprehensive study of the features of the leading modern authoritarian regimes as the main challenge to the existing international order. In the modern understanding, tellurocracy is interpreted as a form of state organization, which is aimed at the development of large continental spaces with the aim of joining neighboring states and colonizing regions of the land. Along with democracy and totalitarianism, authoritarianism is one of the main types of modern political regime. Autocracy is a tool for the exercise of state power, which is characterized only by the formal declaration of political rights and freedoms of citizens, the narrowing of the influence of democratic institutions and norms, and the disregard of public opinion and the will of the majority. In 52 countries of the world, for almost 20 years, the trend towards authoritarianization of the political regime has been developing. By 2023 38% of the world's population lives under authoritarianism. It is concluded that the world's leading autocracies - China, Russia and North Korea - are undergoing a transition from authoritarianism to totalitarianism. The current stage of development of the world geopolitical process is characterized by the attempt of the leading autocracies to change the world order in their favor, for this the thesis of a multipolar world is put forward.

Keywords: authoritarianism, geopolitics, political regime, world order, tellurocracy, authoritarianization